

gyarázat nélkül hagyja az okokat és válasz nélkül számos kérdést. S bár Marijan Korošić könyve bővelkedik ragyogó meglátásokban, gondolatokat ébresztő megállapításokban is, ő maga is csak válságtünet, elsősorban azt tükrözi, hogy a kibontakozás útja még elméletben sem világos. Mindenesetre a jugoszláv elméleti és politikai,

de főleg gazdasági gyakorlatnak kell a jelenleginél tisztább helyzetet teremtenie ahhoz, hogy a jugoszláv filozófia és közgazdaságtan ismét elérje azt a szintet, amely egy előző időszakban a haladó világ élvonalába állította.

BÁLINT István

„...ÉN IS KICSIT BELEZÚGTAM”

(Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Magyar Krónika, Budapest, 1989)

Tíz évvel Bibó István halála után a demokratizálódó magyarországi viszonyoknak köszönhetően fontos, az életműben és az életrajzban egyaránt kalauzul szolgáló interjúkötetet adott közre az „euromarxista” magyar társadalomkutató, Huszár Tibor, aki már az 1986-ban megjelent Bibó „válogatott”-hoz is értő, az életműben való jártasságról tanúskodó kísérőtanulmányt tett közzé.

Bibó István politológiai, történészi, jogtudósi és szociológusi fogantatású életműve csupán a legutóbbi években került a magyarországi társadalomtudományi közgondolkodás középpontjába. Nagy Imre 1956-os államminiszterének nevét hosszú ideig jórészt csak szakmai körökben és a nyugat-európai jogtörténet tudományos berkeiben ismerték. Elsősorban a demokratikus ellenzéki erők összefogásának és szívósságának volt köszönhető a bibói opus reneszánszának megindulása (a samizdatban megjelent Bibó Emlékkönyv, majd a Svájcban napvilágot látott összegyűjtött munkák jelzik – egyebek mellett – az életmű legfontosabb állomásait). Bibó szellemisége egyébként is igen alkalmasnak bizonyult a különféle indíttatású ellenzéki mozgások (liberálisok, radikálisok, szocialisták, népiek, reformkommunisták) találkozására: az ő eszmerendszerében a legfontosabb európai tradíciók és princípiumok, mint amilyen a szabadság (liberális tradíció), az egyen-

lőség (szocialista tradíció), a testvériség (patrióta és internacionális tradíció) még eleven szintézist alkotnak. Bibó azonban a modern Európa eme legfontosabb elveit nem a francia forradalomból, hanem jóval korábról eredezteti: a görög-római és az azzal bizonyos mértékben ellentétes, majd az előbbit magasabb fokon kiegészítő keresztény emberképből és jogfelfogásból. Ugyanakkor a francia 1789-et egyszerre tartja az európai társadalomfejlődés legsikeresebb és legsikeretlenebb forradalmának, elsősorban az erőszak kultusza miatt, amely hosszú időre (mondhatni: máig hatóan) magának a forradalomnak a színönímájává vált, progresszívek és retrográdok szemében egyaránt. Bibó mélyseges bölcsessége mutatkozik meg abban, hogy a forradalmi erőszak kérdésében lényegében a keresztény tradíciók örökösének vallja magát: nem tagadja az erőszak szükségességét bizonyos történelmi helyzetekben, azonban mindössze egyetlen gesztus erejéig tartja elkerülhetetlennek: „Csakis akkor termékeny egy ilyen forradalmi erőszak, ha pillanatnyi, és ez után a feladata után nem folytatódik.” (*Válogatott tanulmányok*) Vagyis Bibó szerint a három nagy európai princípiumot egy negyedikkel kell kiegészíteni, amelynek a neve „közönségesen” csak *szereket*. Egyébként az interjúkötet intellektuálisan legizgalmasabb fejezete az a nagy, lényegében összefüggő mo-

nológ-sorozat, amelyben Bibó önálló tanulmányának is beillő eszmefuttatásában felvázolja a maga „történefilozófiáját” „a társadalmi rend moralizálásának eddigi kísérleteiről”, „az újkori forradalmak és a francia forradalom pozitív hagyatékáról”, valamint ez utóbbinak a „tehetéteiről”. Ez utóbbi kapcsán érdemes idézni egyik fontosabb gondolatát, nem utolsó sorban azért is, mert napjainkban itt-ott szeretnének Bibó Istvánból, a liberális hagyományokhoz ragaszkodó *demokratikus szocialistából* (ami Bibó esetében nem jelent egyben marxistát is) a nyugati politikai értékrend alapján *konzervatív* liberális platformon álló politikai gondolkodót faragni. Ez azonban – mint az alábbiak is bizonyítják – teljesen idegen Bibó politikai hitvallásától: „A liberális eszmerendszer mindkét tehetetelt, az egyház- és vallásellenességet és az öncélú forradalmiságot áttestálta a szocializmusra, melynek főleg marxista-leninista változatában élnek tovább, ma már rengeteg enyhítéssel és fenntartással, de még mindig éppen elég kártékonyan. Ezek helyett megjelent a liberalizmus ellenkező jelű új tehetetele, mely az egész eszmerendszert mind a mai napig teljességgel hamissá és ellentmondóvá teszi azzal, hogy az egész eszmerendszert gyakorlatilag teljességgel alárendeli az aránytalan, funkciótlan és felelőtlen nagyvagyongazolásának. Ez a fejlemény a francia forradalom nagy hitelvesztése után állt be, mikor a polgárság, pontosabban a nagypolgárság megkezdte a forradalom által berendezett intézmények és szabaddá tett tevékenységek hasznélvezetét, majd kiegyezett az arisztokráciával, megkezdte életét uralkodó osztályként, és szembekerült a korai szocializmusnak a francia forradalom követelményeit végiggondoló követelményeivel. Ekkor került a szabadságjogok között első helyre a tulajdon szentsége. Ma, ha Európában (Amerikában más a terminológia) liberális pártról halunk, akkor az első, amit rögtön tudunk róla, hogy a nagytőke által támogatott

pártról van szó, s nagyon örülhetünk, ha emellett még több-kevesebb tisztességgel őrzi a liberális szabadság klasszikus intézményrendszerét is...”

De hát ki volt Bibó István, és miért lehet fölöttébb érdekes az intellektuális és politikai válsággal terhes jugoszláv értelmiségi közvélemény (és esetleg) az ugyancsak érdekellentétektől szétszaggatott tudományos „common sense” számára?

Ő maga lakonikusan így összegezte – Huszár Tibor tanúsága szerint – életét s pályáját: „*S mit vésnek fel majd az én fejfámra? Bibó István. Élt: 1945–1948.*” A két évszám a rövid életű magyarországi demokrácia két határköve: választóvonal egyfelől a fasiszta Szálasi-diktatúra, másfelől a sztálinista Rákosi-diktatúra és az átmeneti koalíciós időszak parlamenti demokratizmusa között. A tényleges gyakorlati cselekvés és az elvi premiszákból következő politizálás megmérettetésének illúzióktól terhes ideje ez. Természetesen Bibó sem mentes az illúzióktól. A szocialisztikus, plebejus értékrendet föl vállaló parasztpárt tagja (noha nem bonyolódik bele a gyakran az elvtelesség hínárjába fulladó és a magyar kommunisták által is manipulált pártközi harcokba), s abban bízik, hogy a népfrontos jellegű koalíció tagjai közötti bizalmi válság, amely, mint annyiszor, ezúttal is a kölcsönös félelmen alapszik, demokratikus eszközökkel feloldható. „A proletárdiktatúra veszélye irreális, a Habsburg restauráció reális veszély? Én mind a két veszélyt irreálisnak tartom, és a félelemről beszélek” – mondja abban a vitában, amelyben olyan vitapartnerekkel kell megküzdenie, mint Lukács és Révai. (Egyébként a proletárdiktatúrát egyelőre még nem aktuálisnak tartó Lukácsnak, aki Bibó kritikáját a demokrácia válságáról elhamarkodottnak és sommásan „jobbaldalinak” minősítette, sem lett igaza: Rákosiék aktualizálták a sztálini értelmezésű proletárdiktatúrát, s hamarosan nemcsak Bibó, de Lukács is a gyanakvástól terhes félhomályba szorult.) Van abban

valami jelképes, hogy mind Lukács, mind pedig Bibó számára az értelmes politikai cselekvés órája az 1956-os forradalommal jön majd el újra: mindketten, noha más-más körülmények között, részt vesznek Nagy Imre miniszterelnök kormányában. Lukács sorsa a romániai deportálás, Bibóé a letartóztatás és a börtön lesz. Huszár Tibor interjúkötetének nagy hozadéka az is, hogy olyan sarkalatos, az 1956-os forradalomra és következményeire vonatkozó Bibó-dokumentumokat is közlések, mint az 1956. november 4-én (a szovjet megszállás kezdetén) még államminiszterként fogalmazott *Nyilatkozat*, az ENSZ számára fogalmazott *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására* vagy a *Magyarország helyzete és a világhelyzet* c. memorandum, amely több egyszeri aktuálpolitikai gesztusnál – lényegében Bibó egész történelem-szemléletét, politikai hitvallását is össze foglalja. Az általa „korlátozott többpártrendszernek” nevezett parlamentáris megoldás lényegében azóta sem vesztett érvényéből Kelet-Közép- és Dél-Európában. „A nyugati – polgári – szemlélő azt mondja, hogy ha a szocializmus ellen fellépő pártoknak nincs indulási lehetőségük, akkor nincs szabadság. Valójában azonban minden történelmi demokrácia úgy indult el, hogy bizonyos közös alapelvekre nézve előzetes megállapodás alakult ki az ország túlnyomó többségében, és az ezeket az alapelveket vitássá tevő álláspontoknak nem volt meg a pártalakítási lehetőségük. A holland, angol, amerikai és francia parlamentáris szabadság is azzal kezdődött, hogy a királyi abszolutizmus híveit többé-kevésbé kizárta a politikai küzdőtérrel, sőt ezen túlmenő, igen méltánytalan személyi megszorításokat is tett. Mégis elindulhatott ezen az úton a valóságos szabadság azért, mert a kötelezően előírt platform olyan volt, hogy azon az ország túlnyomó többsége elért. Ugyanez volt a helyzet a szocialista vívmányok elismerésére szorított magyar többpártrendszer esetén is. A másik oldalon a le-

ninizmus hívei számára a többpártrendszer a lenini hagyaték elárulását jelenti, azt, hogy az igazság letéteményeseként tisztelt kommunista pártot ledegradálja mindenféle polgári vagy félpolgári érdekcsoport mellé egy sorba. A helyzet azonban az, hogy többpártrendszer nélkül a szabad választás merő bábjátékká süllyed...”

A jugoszláv társadalomkutatás számára azonban azt gondolom, a legfontosabb és nemzeti színezetű politikai históriáinkat szemlélve a legaktuálisabbnak tűnő Bibó-munka *A keleteurópai kisállamok nyomorúsága* 1946-ból. Ha van társadalomtudományi analízis, amely képes megragadni Kelet-Európa és a Balkán megkésett polgári fejlődésének és torz nemzeti emancipációjának igazi kulcsát, akkor ez az a mű. Legalább ilyen fontos a német fasizmusról készített „történetpszichológiai” elemzése, *A német hisztéria okai és története* (1942!), *Az európai egyensúlyról és békéről* (1943 körül), valamint *Az európai társadalomfejlődés értelme* (1971/72) című munkája.

Huszár Tibor interjúkötetéből egy bölcs és szerény társadalomtudós pillant vissza ránk, egy olyan ember, aki noha feltűnő módon sohasem kereste életelveinek és politikai koncepciójának társadalmi megmértetését, a közhasznú cselekvéstől vissza sosem hátrált. Magatartása, gesztusai kimondatlanul is a goethei eszménnyel polemizálnak, s pregnánsan bizonyítják, hogy a fausti ember igenis lehet szerény. A Guggenheimen, Max Weberen, G. Ferrerón nevelkedett középosztálybeli származású értelmiségi-fi – olyan ifjúkori barátokkal, mint a marxista Erdei Ferenc és Reitzer Béla – a Magyar Filozófiai Társaság Tagja, az 1945-ös magyar kormány közgazgatású főosztályvezetője, a későbbi államminiszter, „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” miatt életfogytiglani szabadságvesztésre és vagyonek Kobzásra ítélt rab, a majdani – elszigetelt és elfeledett – lélekölő munkáját is alázattal végző

könyvtáros 1956. október 23-án ott áll a budapesti parlament előtt a változásra szomjúhozó türelmetlen tömegben... Néhány nap múlva a törvényes magyar kormány tagja... Részese a prométheuszi kísérletnek, amely nem sikerült...

Húsz év múlva az eseményt kommentálja a riporternek: „Akkor este fölhívtam a feleségemet, mondtam, hogy

itt vagyok a Parlamentnél, a tömeg alijában békésnek látszik, bár megvolt a hajlandósága arra, hogy a rácsokon átmenjen. Ott elég nagy zúgás támadt, én is kicsit belezúgtam.”

Igen. Egy kissé Bibó István is belezúgott...

CSORBA Béla

RÉGI VÁROSMAGOK VÉDELME ÉS REVITALIZÁCIÓJA

Pogledi. 1988/3–4. szám, Split

A negyedévenként Splitben megjelenő Pogledi kulturális folyóirat 1988/3–4 kettős számát a város problematikájának szenteli: a négyszázoldalas blokk 28 egymáshoz lazán kapcsolódó írást közöl. A 21 tudományos és 7 szak tanulmány szűkebb témáját, módszerét és mélységét illetően igen heterogén tájékoztatóssági szintet feltételez az olvasók részéről.

Ivo Babić a bevezetőben vázolja a műemlékvédelem jelentőségét: „A kultúr hagyomány éppoly fontos mint a tiszta levegő, a víz, az erdőségek, hiszen az embert a szellem is élteni: a kultúra, a jelek és jelentések az élőkkel és holtakkal egyetemben. Igen, az ember a holtakkal is együtt él. A kultúra sokkal inkább a holtak, mintsem azok műve, akik csak ezután csatlakoznak hozzájuk. Az archaikus emberek gyakran laktak halottaikkal egy házban. Mi, manapság egyes konzerválási munkálatok során minden kegyelet nélkül készek vagyunk a holtakat nyugvóhelyükről kivetni, archeológiai kutatások címén még a működő templomokból is. Talán majd felép egy olyan új szenzibilitás, amely visszapillantásra készlet. Lehet, hogy ez a posztmodern szenzibilitás lényege. Túlságosan sietünk a jövőbe, amely megfosztott utópiáink valóra válthatóságának lehetőségétől. Korunkat megelőzően is elvetettek már értékeket: a kereszténység felvételét kegyetlen rom-

bolások követték; a francia forradalom a templomokat – a hűbéri rend bástyáit – rombolta. Albániában a mecseteket nyilvános illemhelyé alakították, Tibetben a pagodákból disznóólakat csináltak. A rómaiak viszont felújították az egyiptomi műemlékeket.” E cselekedetek mozgatórugóit a szerző meg is indokolja: „A műemlék mint fogalom egyaránt jelent maradandóságot, intést, törekvést, beszédet, mely nem némul el: túlélést – egyénit és közösségit – az általános emberit. A műemlék lényege ha nem is transzcendentális, de transzcendens. Lényegét vizsgálva az ember létét kutatjuk.”

André Chastel tanulmánya az egyetemes emberi hagyományt három osztályba sorolja; kulturális, ökológiai és genetikai tradícióba. Ebből a szempontból vizsgálja a műemlékek, múzeumok szerepét és jövőjét.

Stephan Reiss-Schmidt és Felix Zwoch cikke *Haladás „visszaépítéssel”* (Rückbau) cím alatt új fogalmat kísérel meg bevezetni a műemlékvédelembe. A bevezetőben a visszaépítést az ipari forradalom előtti, falu-város-termeszt közötti egyensúlyi helyzet visszaállítására tett kísérletként definiálja, de a Rückbau fogalma mindvégig homályos marad. Néhol előtűnik az írásban az ún. higiéniai urbanisztika merev sémáinak (lakás-ipar-közgazgatás-közlekedés-rekreáció) bírálata, de ennek nem sok köze lehet a Rückbau fogalmához.